

ДЕТЕРМІНАНТИ КАТУВАННЯ

DETERMINATION OF TORTURE

Мигаль Р.В.,

аспірант юридичного факультету
ПВНЗ «Львівський університет бізнесу і права»

Стаття присвячена дослідженню важливого питання, щодо причин і умов вчинення катувань, а також проведення характеристики груп детермінантів катувань (загальні, специфічні та індивідуальні).

Ключові слова: детермінант, детермінувати, причини й умови, катування.

Статья посвящена исследованию важного вопроса о причинах и условиях совершения пыток, а также проведению характеристики групп детерминант пыток (общие, специфические и индивидуальные).

Ключевые слова: детерминант, детерминировать, причины и условия, пытки.

The article is devoted to the study of an important issue regarding the causes and conditions of torture, as well as the characteristics of the groups of determinants of torture (general, specific and individual).

Key words: determinant, determine, causes and conditions, torture.

Постановка проблеми. Суспільна небезпека досліджуваних злочинів полягає в тому, що вони зазіхають на досить широке коло суспільних відносин, що забезпечують обстановку загального спокою, суспільну мораль, фізичну і психічну недоторканність особи, нормальний фізичний і психічний розвиток підростаючого покоління.

Аналіз останніх досліджень. Питанням попередження насильницької злочинності та кримінально-правової охорони життя та здоров'я людини присвятили свої роботи багато вчених, наприклад: С.Н. Абельцев, С.Б. Алімов, Ю.М. Антонян, В.І. Борисов, С.В. Бородин, Л.І. Гуревич, Т.Г. Даурова, А.І. Долгова, П.А. Дубовець, А.А. Жижиленко.

Мета статті. Встановити комплекс причин і умов катувань в умовах сучасної дійсності.

Виклад основного матеріалу. Побої і катування мають порівняно меншу суспільну небезпеку, ніж такі злочини, як вбивство і заподіяння шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості. Проте кількість зареєстрованих випадків вчинення цих злочинів перевищує загальне число інших злочинів, пов'язаних з насильством над особистістю.

Побої і мордування мають ряд загальних кримінально-правових та кримінологічних ознак, обумовлених спільністю їх детермінації, характеристик осіб, які їх здійснюють, і, відповідно, схожістю заходів попередження, які, в свою чергу, дозволяють об'єднувати ці діяння в самостійний кримінологічний феномен. На сьогодні практику попередження побоїв і катувань в країні навряд чи можна назвати ефективною, що пов'язано з небажанням і боязкістю потерпілих звертатися за допомогою до правоохоронних органів, недоліками в роботі самих правоохоронних органів щодо профілактики зазначених злочинів, слабким попереджувальним потенціалом кримінального покарання за такі діяння.

Кримінологи відзначають, що детермінація – це поняття, похідне від слова «детермінант», «детермінувати». Детермінувати означає – «визначати, обумовлювати», а детермінація, відповідно, – «процес обумовлення, визначення» [1, с. 231]. Відзначається також, що детермінація є об'єктивно наявною обумовленістю речей, процесів. Будь-яке явище не виникає саме по собі, за межами навколишнього середовища, а навпаки, пов'язане з ним, викликане певними факторами і обставинами [2, с. 594]. Говорячи про детермінації злочинності, можна зустріти твердження, що «однією з різновидів детермінації вважається причинність, оскільки злочинність пов'язана з безліччю явищ, станів, процесів. З них причинами є лише ті, які діють генетично, тобто породжують, відтворюють

злочинність як свій наслідок. Тому, під час вивчення процесів детермінації злочинності повинні враховуватися відносність, умовність поділу явищ і процесів на причини й умови» [3, с. 28].

Дослідження причин і умов злочинності – дуже важливий етап кримінологічного дослідження – замикає кримінологічну характеристику будь-якого виду злочинності. Адже саме комплекс детермінантів є основою побудови системи попередження будь-якого виду злочинності. Якщо в комплексі детермінант перераховуються зазначені вченими проблеми злочинності, то в системі попередження формулюються рішення раніше виявлених проблем. Причому кримінологічна характеристика злочинності описує минулий й теперішній стан справ у злочинності, тоді як розділ, присвячений попередженню злочинності, повинен бути звернений у майбутнє, в ньому повинні бути прописані заходи, що дозволяють не допустити погіршення кримінальної ситуації, які приведуть до зниження рівня злочинності в суспільстві. Тому від правильності виявлення причин і умов злочинності того чи іншого виду безпосередньо залежить ефективність розроблених і впроваджуваних превентивних програм.

Теоретичні основи розуміння причин і умов злочинності в кримінології розроблені досить ґрунтовно. Проте вчені по-різному визначають ці поняття. Так, Н.А. Стручков зазначає, що причини злочинності слід шукати в сфері свідомості, оскільки «все спонукальні сили, що викликають дії людини, неминуче повинні пройти через його голову, повинні перетворитися в спонукання його волі» [4, с. 29]. Певною мірою з цією позицією можна погодитися, оскільки причини одиночного злочину насправді знаходяться в свідомості окремого індивідуума.

Н.Ф. Кузнецова і В.В. Місяці вважають, що причини злочинності – це «такі явища суспільного життя, які породжують злочинність, сприяють її існуванню, впливають на її динаміку» [5, с. 118]. Ця позиція також обґрунтована, оскільки причини одиночного злочину, проходячи через свідомість людей, трансформуються в їх множинні поведінкові акти, стаючи причинами злочинності як негативного соціального явища.

А.І. Долгова розглядає як причину злочинності «взаємодію особистості і суспільства, опосередковану умовами злочинності» [1, с. 131].

Безумовно варто підтримати і цю думку, оскільки, як відомо, жити в суспільстві і бути вільним від суспільства не можна. Особистість в процесі дорослішання проходить кілька ступенів соціалізації, приймаючи за норму поведінки навколишню дійсність, привносячи в життя суспіль-

ства власні правила й засади. Отже відбувається взаємний вплив суспільства на особистість і особистості на суспільство відповідно.

Однак найбільш ємним є визначення В.Н. Кудрявцева, який під причинами злочинності розуміє «явища, які з необхідністю, неминучістю породжують наслідки», тоді як умови – це «явища, які не породжують безпосередньо наслідок, але певною мірою сприяють його наступу». Це обставини вчинення злочину (час року, час доби, місце, і так далі), які самі по собі не здатні заподіяти шкоду ані людині, ані суспільству. Лише зустрічаючись з елементами механізму індивідуальної поведінки конкретної людини, вони можуть або полегшити, або ускладнити реалізацію задуманого нею вчинку [6, с. 70].

Особливість детермінації насильницьких злочинів полягає в наявності двох джерел причин і умов: внутрішніх (по відношенню до особистості злочинця) і зовнішніх. Зовнішні джерела – це негативне соціальне оточення, негативний вплив багатьох соціальних чинників в процесі соціалізації (поганий приклад, виховання і таке інше). Вони знаходять своє вираження у формі причин освіти криміногенних якостей особистості, чинників їх стійкості, умов, що перешкоджають правомірній поведінці і сприяють протиправним діям. Внутрішні джерела детермінації – це результат патологічних процесів в психіці конкретної особистості, які постійно присутні у свідомості людини та заважають нормально жити. Проте такий вид детермінації не виключає осудності.

Детермінація насильницьких злочинів, тобто їх причини та умови, досить повно вивчена в кримінологічній науці. А.І. Долгова зазначає, що до причин і умов зазначених злочинів, відносяться насамперед такі: потворне формування особистості з раннього дитинства; алкоголізація і наркотизація частини населення країни; специфічні погляди, звички, традиції, які диктують вирішення конфліктів за допомогою насильства; переконання в допустимості того, що можна бити дружин, застосовувати до них і дітей інші форми насильства; переконання і установки поведінки організованого злочинного середовища; прагнення до самоствердження й відношення до насильства як до найефективнішого засобу досягнення бажаних цілей і інше. [1, с. 231]. Д.А. Шестаков до причин і умов сімейно-побутових насильницьких злочинів відносить: протиріччя між чоловіками і жінками, що стосуються домагань на верховенство; протиріччя правової моралі; відмінності в матеріальному становищі сімей; протиріччя між професійною та сімейною ролями жінок; розбіжність у чоловіків і жінок орієнтацій матеріального порядку; масовий розпад подружніх пар [7, с. 58]. М.А. Овчинников відзначає, що причинний комплекс сучасного кримінального насильства виступає наслідком певних соціально-психологічних явищ. Серед них особливо виділяються ЗМІ, що роблять істотний негативний вплив на психіку людей і нерідко слугують фактором соціальної дезорганізації. За допомогою ЗМІ відбувається щоденний і щогодинний процес «навчання» насильству, що сприяє посиленню у сучасних людей аморальності, звикання до насильства. Останнє, в свою чергу, не тільки провокує людей до вчинення актів насильства, а й виробляє у них поблажливе ставлення до насильників, тим самим атрофуються такі моральні категорії, як «добро» і «зло», що неодмінно призводить до ментальних змін [8, с. 72].

З урахуванням сказаного, можна також виділити три групи детермінантів катувань, а саме: загальні, специфічні та індивідуальні. Розглянемо дані види детермінант більш докладно.

Загальні детермінанти катувань найчастіше пов'язують з наявністю в суспільстві соціальних суперечностей. Під детермінантами загального характеру, тобто причинами та умовами всієї злочинності та її окремих видів, в тому числі і таких злочинів, як катування, слід розуміти

взаємопов'язані, взаємообумовлені негативні соціальні явища, що мають єдину природу, а також особливості виникнення, стану й розвитку найбільш вразливих зон, в межах яких найчастіше можуть створюватися сприятливі умови для вчинення злочинів. До них першочергово належать криміногенні явища в сферах політики, соціальних відносин, економіки, правове регулювання, аморальний стан суспільства загалом. Серед економічних проблем, що впливають на рівень насильства в суспільстві, можна назвати безробіття, яке безпосередньо впливає на стан психологічного комфорту в сім'ях. Багато людей через відсутність можливості працевлаштування змушені задовольнятися випадковими заробітками, а нерідко й злочинствами. Низький матеріальний рівень життя громадян формує у багатьох з них стан незадоволеності своїм соціальним становищем, стан безвиході, дратівливості, конфліктності, що, в свою чергу, веде до скоєння злочинів, в тому числі насильницьких.

Специфічні детермінанти катувань, на наш погляд, притаманні саме таким діям, як різновиду насильницьких злочинів. Вони зумовлюють сьогодні законодавчу суперечність, яка виявляється у недостатній визначеності стосовно злочинності та караності цих діянь в суспільстві, відсутності системи захисту жертв домашнього насильства, поширеності в суспільстві пияцтва й алкоголізму як безпосередніх джерел насильницьких сімейно-побутових злочинів, зниженні виховного потенціалу сім'ї. Не викликає сумнівів, що право – це певний суспільний договір, за якого більшість громадян країни підтримують наявність певних заборон і обмежень в своїй поведінці. Сьогодні в Україні склалася ситуація, коли деякі види насильства фактично вийшли з-під контролю правоохоронних органів, перейшовши з розряду «кримінально караних діянь» в розряд «адміністративних правопорушень». Вчені, які вивчають насильницькі злочини, до числа причин і умов діянь правового характеру цілком справедливо відносять такі: занадто м'яке покарання за насильницькі дії проти особистості; відсутність належної нормативної бази боротьби зі злочинністю в країні.

Однак найбільш суттєвою специфікою детермінантів насильницької злочинності в цілому й катування зокрема, є їх самодетермінація, самовідтворення, що реалізуються через родину, через процес виховання дітей, їх соціалізацію. Важливу роль у становленні особистості відіграє первинна соціалізація в сім'ї, коли дитина на несвідомому рівні засвоює зразки і способи поведінки дорослих, типові реакції їх на ті чи інші ситуації. Має рацію Ю.М. Антонян, який відзначає, що існує безліч прикладів того, що в сім'ях з теплими дружніми відносинами з дітьми у них ефективніше формуються такі позитивні якості, як доброзичливість, колективізм, уважність, здатність до співчуття, вміння адекватно вирішувати конфліктні ситуації. А чим менше тепла, ласки, турботи отримує дитина, тим повільніше він формується як особистість [9, с. 106].

Ми погоджуємося з багатьма вченими, які виділяють особистісні (індивідуально значущі) детермінанти злочинності. Стосовно катувань, вони полягають в більшій мірі в недоліках особистісного характеру, властивих конкретним злочинцям, які їх здійснюють. Як свого часу справедливо відзначав С.В. Познишев: «жоден злочин не можна пояснити виключно зовнішніми причинами, ігноруючи особливості особистості, яка його здійснила. Намалюйте будь-який ландшафт зовнішніх подій, все одно для того, щоб під їх тиском стався злочин, необхідно додати відомий склад особистості» [10, с. 6].

Про це ж говорить Ю.М. Антонян та інші вчені, відзначаючи, що саме особистість виступає носієм причин скоєння злочинів. До числа індивідуальних детермінант катувань можна відносити такі особистісні негативні властивості та якості, які сформувалися під впливом перерахованих вище детермінантів специфічного характе-

ру і призвели конкретну особистість до здійснення названих злочинів. Вчені відзначають, що до числа таких властивостей і якостей відносяться низький освітній рівень злочинця; алкогольна та наркотична залежність; психічні захворювання і відхилення; агресивність і жорстокість як типові риси характеру; аморальність і протиправність поведінки [11, с. 51]. Як вже зазначалося, освітній рівень індивіда впливає на його спосіб життя, поведінку, характер злочинної поведінки. Чим нижче освітній рівень злочинця, тим простіші й агресивні правопорушення він робить. Як вказують кримінологи, насильницькі злочинці, в порівнянні з іншими типами злочинців, як правило, мають найбільш низький освітній рівень, часто використовують грубу силу для вирішення конфліктів. Це в повній мірі відноситься й до осіб, що чинять досліджувані злочини. Не випадково лише 7,1% з них мали вищу освіту. У таких осіб відсутні знання в сфері психології, конфліктології, кримінального закону, через що вони не можуть належним чином розв'язати конфлікт без застосування сили або не сприймають скоєне ними насильство, наприклад побої, як злочин.

Висновки. Підводячи підсумки, можна виділити три групи детермінантів катувань:

1) загального характеру, серед яких: економічні причини й умови: низький рівень доходів населення, скорочення робочих місць, безробіття, неможливість подальшого працевлаштування, що формує у багатьох громадян стан незадоволеності своїм соціальним становищем, стан безвиході, дратівливості, конфліктності, що, в свою чергу, веде до скоєння злочинів, в тому числі насильницьких, таких як катування; духовно-моральні: поширеність в суспільстві насильства, жорстокості, статевої розбещеності, влада грошей, знецінення людського життя, алкоголізм і наркоманія;

2) специфічні, які полягають в законодавчій суперечності, що недостатньо визначає злочинність і караність насильницьких діянь, катування в тому числі; незахищеність потерпілих від домашнього насильства, проблеми, пов'язані з лікуванням від алкоголізму і наркоманії, і деякі інші;

3) індивідуальні, зумовлені недоліками особистісного характеру, властивими конкретним злочинцям, які здійснюють катування: низький освітній рівень злочинця; алкогольна та наркотична залежність; психічні захворювання і відхилення; агресивність і жорстокість як типові риси характеру; аморальність і протиправність попередньої поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінология: учебник для юридических вузов. Под общ. ред. А.И. Долговой. М., ИНФРА-М, 2010. 1008 с.
2. Кримінология: учебник. Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. М.: БЕК, 1998. 556 с.
3. Чуфаровский Ю.В. Кримінология в вопросах и ответах: учебное пособие. М.: ТК Велби, Проспект, 2004. 144 с.
4. Стручков Н.А. Преступность как социальное явление: лекции по кримінологии. Л.: Высшее политическое училище им. 60-летия ВЛКСМ МВД СССР, 1979. 120 с.
5. Кримінология: учебник. Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.В. Лунева. М.: Волтерс Клувер, 2004. 640 с.
6. Кудрявцев В.Н. Причинность в кримінологии. О структуре индивидуального преступного поведения. В.Н. Кудрявцев. М.: Юридическая литература, 1968. 176 с.
7. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли кримінологии. Под ред. Д.А. Шестакова. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. 353 с.
8. Овчинников М.А. Угроза убийством или причинением тяжкого вреда здоровью: уголовно-правовой и кримінологический анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2006. 218 с.
9. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин. М.: Российское право, 1992. 256 с.
10. Познышев С.В. Кримінальная психология. Преступные типы. Сост. В.С. Овчинский, А.В. Федоров. М.: Инфра-М, 2007. 320 с.
11. Яковлев, Д.Ю. Преступления против жизни, совершаемые женщинами, и их предупреждение: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2016. 182 с.